

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' א י ת ן ו מ' מ ד ן

טבת תשל"ח

מחזור כ"ט, קונטרס ג (רפ"ג)

ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי

מאת

מנחם מורשת

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

בהתקנת הקונטרס לדפוס

סייעה

נורית רייך

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

מִצְבוֹ בְּנוֹ מֶשֶׁה ז"ל

נדמה, שלא יהיה חולק על הדעה, כי "בין סופרי זמננו ש"י עגנון הוא בלי ספק הסופר, שאת לשונו כדאי ביותר לבדוק"¹. אף על פי כן עדיין לא נחקרה לשונו כל צורפה מן האספקטים השונים שלה². במיוחד לא זכתה לתשומת לב ראויה מידת חידושי העצמיים של עגנון³, שטבע בעצמו מלים וצירופי-מָפֶּע, שהם בבחינת חידושי יצירה. השימוש במלים מהודשות משפתנו (ניאולוגיזמים) עשוי לשמש מודד יעיל לייחוד סגנונו של סופר, ובחידושי שלו נמדדת גם עצמתו של הסופר כמפרה שדה הלשון העברית וכמעשיר מילונה. לפיכך

* תודתי נתונה לפרופ' קדרי, שהואיל לקרוא את המאמר והעיר לי הערות מועילות.

1. מדברי ח' רבין, לעגנון שי; תשי"ט, עמ' 20.
2. אך ראה, למשל, י' מנצור, עיונים בלשונו של עגנון, ת"א תשכ"ט; מ' גושן-גוטשטיין, "בין ספרות מופת לדקדוק נורמטיבי", לעגנון שי, תשי"ט, עמ' 57-63; י' פרנקל, "העמקה בלשון סיפורי עגנון", החינוך לט (תשכ"ז), עמ' 186-194. ל' קופרשטיין, "ש"י עגנון הסופר שהתבצר בלשון עמו", עם וספר מה-מו (תשל"א), עמ' 32-37; מט-נ (תשל"ג), עמ' 34-40. A. Bar-Adon, "Agnon and the Revival of Modern Hebrew", *Texas Studies in Literature and Language* 16 (1972), pp. 147-175. J. Kaspi, *A Study in the Evolution of S.Y. Agnon's Style*, Chicago (Illinois) – Dissertation בכל זאת דלה היא עדיין ספרות המחקר על כך.

3. ראה במעט אצל י"א זיידמן, הפועל הצעיר כט (תשי"ח), חוברת 43, עמ' 19-20, העוסק שם בצירופי לשון בלבד, וכן הוא, הארץ, ט"ו באב תשי"ח.

יש טעם, שתיבדק פעולתו של עגנון בתחום החידושים⁴, כפי שמשתקפת מיצירותיו. חלקם הגדול, אלה שנדלו מספריו המוקדמים, כבר מיוצגים כראוי במילונות החדשה, אך גם הם עדיין לא נאספו אחד לאחד ולא מוינו לפי סוגיהם כדי להאיר באמצעותם את עגנון כפועל וכיוצר בשפתנו⁵.

אם נכונים הדברים כלפי ספריו הראשונים, אין זה, כמובן, מפתיע שהספרים, אשר הופיעו מעיזבוננו של עגנון לאחר מותו, זכו לפי שעה לטיפול מועט ביותר מן הבחינה הלשונית⁶. החידושים הלשוניים, שעולים בספרים אלה, ודאי ובודאי שעדיין לא הספיקו להגיע אל המילונות (אך ראה בסיום). במאמרנו זה נבוא לעסוק באותם ששת הספרים, שראו אור לאחרונה⁷ על-ידי בתו אמונה ירון, ונחשוף את חידושי לפי

4. ראה מ"צ קדרי, ספר קורצוויל, רמת-גן תשל"ה, עמ' 235, ושם עמ' 237, הערה 13.

5. מידת קליטתם של חידושי בלשון העברית הפללית, הספרותית או המדוברת, היא עניין לדיון נפרד.

6. ראה, למשל, מ"צ קדרי, "עיונים לשוניים ב'שירה' לש"י עגנון", ספר קורצוויל (הערה 4), עמ' 235–249; ש"ד גולדפארב, "מפתגמי של ש"י עגנון", לשוננו לעם כז (תשל"ו), עמ' 154–158.

7. שירה (תשל"א), עיר ומלואה (תשל"ג), להלן: עיר. בחנותו של מר לובלין (תשל"ה), להלן: לובלין. לפנים מן החומה (תשל"ה), להלן: לפנים. מעצמי אל עצמי (תשל"ו), להלן: מעצמי. פתחי דברים (תשל"ז), להלן: פתחי. — כולם בהוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב. הסימונים שאשתמש בהם: א — החלק העליון של העמוד, ב — החלק האמצעי, ג — החלק התחתון.

עיון סדיר ומדויקדק בספרים ואגב בדיקה השואתית-שיטתית במילונים החדשים הקיימים⁸, שמקיפים את העברית על כל רבדיה וסגנונותיה, מן הקדומה ועד העברית החדשה בת ימינו. את הממצאים נסוג לפי תחומיהם הלשוניים-דקדוקיים השונים ונעיר על פרטיהם. נוכל להיזכר, כי מצטיירת לפנינו תמונה רבת-אנפין משדה יצירתו הלשונית של הסופר, המעידה על העושר, שהעניק לשפתנו בספרים אלה בלבד, ועוד נוסיף במעט רמזים גם לספריו האחרים.

לא הבאנו מלים או צורות, שפבר נרשמו במילונים (או באחד מהם), אף שאולי הוא היה הראשון להעלותם; אך אם הן מתועדות במילון בהדגם יחיד, שהוא מפרי עטו של הסופר (מספריו הקודמים), הערנו עליהן בסוף כל פרק בסעיף נפרד. באנו להדגיש על ידי כך, שאמנם הן משל סופרנו, זאם נחשבו אולי כיחידאיות בשימוש, הנה מצאנו אותן כעת גם בספריו הנדונים לפנינו. בסעיף אחר בכל פרק הבאנו גם את הלקסמות, שאמנם כבר רשומות הן באחד המילונים, אך מצוין שם בסמוך, שהן לע"ח (= לשון עברית חדשה), בלא שהובאה להן אסמכתא ממקור ספרותי כלשהו. כבר הדגיש א' בן-יהודה בשם חכמי

8. א' בן-יהודה, מילון העברית הישנה והחדשה, ירושלים 1948-1959; י' פנעני, איצר הלשון העברית לחקופותיה השונות (י"ד פרכים, עד סוף האות צ'), ירושלים ותל-אביב תש"ך-תשל"ה; א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים תשכ"ו-תש"ל. להלן: המילונים. י' אבינרי, גנזים מגולים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 31, מציין על שני המילונים, הנזכרים לאחרונה, שהם "לקו פחות במגרעת ההשמטות".

הלשון: "מלה רשומה במילון בלי מָשֶׁל וסעד מהספרות, היא פגוף בלי נשמה"⁹. לעתים אף צמוד שם לכאורה תיעוד מסוים לערך, אך אם הוא בא ללא ציון המקור, נדמה, שהמילונאי הוא שָׁבֵדָה לצורך המילון פסוק לשוני משלו¹⁰. מן הראוי אפוא להביא גם דוגמות אלה, ויוכל מעתה עגנון לשמש להם עד ספרותי נאמן, מבלי שנכריע בזה, למי נשמרת זכות היוצרים הראשונית.

כידוע, המילונאי מעוניין לכנס באוצרו מספר רב של מלים (צורות וצירופים), ככול שידו מגעת, אפילו הן נדירות בשפה. אוצרו של י' פנעני על מגון ערכיו וצירופיו הוא עדות טובה להנחה זו, כפי שמציין בעל האוצר עצמו במבוא: "המחבר שם לו למטרה לא לדחות שום מלה מן האוצר הלשוני הקיים, אם גם רחוקה היא ריחוק של טעם או ריחוק של הבנה"¹¹. ואמנם דרכו זו של פנעני זכתה להערכה מפי חוקרים, אם כי בהסתייגויות מסוימות¹². בדומה לכך כותב א' אבן-שושן בהקדמה למילונו¹³, כי הוא בא לכלול את אוצר המלים של הלשון העברית לכל תקופותיה "ככל שעלה בידי המחבר וחבר עוזריו לדלות"; אך

9. א' בן-יהודה, המבוא הגדול, עמ' 33.

10. י' פנעני, במבוא לאוצר הלשון העברית, עמ' כ, יוצא נגד מילונאים, שקדמו לו על שהם נהגו כך, אך למעשה גם הוא מביא "הדגמים" מלע"ח, מבלי שנדע, אם הם מלשון הדיבור, מעיתונות חדשה או כיו"ב.

11. י' פנעני, במבוא שם, עמ' יא.

12. ראה גב"ע צרפתי, לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 208 למטה.

13. המילון החדש, עמ' יא בהקדמה.

כאן מוסיף הוא: "כל שנראה בר-קיים ובר-סיפויים להנביט נבטים בריאים ללשון המחדשת נעוריה". כיצד הכריע המחבר, מהו בר-סיפויים אלה, לא נוכל לקבוע. על מידת חיותם של מלה ושל ביטוי או על כושר הפראתם לעתיד אין מי שיכול להיות השופט והפוסק היחיד. איש לא יוכל לחזות מראש, איזה חידוש ייהפך לנחלת הכלל, ומה יישאר בקרן זוית כמוצג מוזיאוני-מילוני בלבד. לפיכך אולי יישארו חולקים בסוגיה, איזה חידוש לשוני זכאי לשכון קבע במילון, ואיזה ראוי שיידחה, ובכך נשאר תמיד חלק לטעמו הסובייקטיבי של המילונאי. עם זה נדמה, כי הפול יהיו תמימי דעות ביחס, שיש לנקוט כלפי לשונו של סופר בעל שיעור קומתו של עגנון, שספריו שייכים לספרות המופת. שום מילון לא ידלג על מעיין שופע זה. יצירותיו הלשוניות, אפילו ייראו לעתים כמשוננות, ואולי אף ללא שום רע בספרות הכללית (קדומה או חדשה), ואף אם היקרותן נראית לפי שעה כחד-פעמית בכתביו שלו, מקום נכבד ייקבע להן במילון העברי. גם הופעות יחידאיות של מלים או צירופים למיניהם ביצירות פייטנים נשפחים זכו למקום במילונות, מבלי לדעת, אם ינוצלו ברבות הימים, אך ברור, שהמילון הפכם לנכס לאומי-תרבותי משתמר. עגנון סופרנו מעיד על עצמו ב'מעשה הספר': "מכל מקום מלים שמעשירות את הלשון, והמילונים אינם יודעים עליהם, הבאתי אותן" (מעצמי, 451 ג)¹⁴.

14. על מידת הפריזן של מלה מציין עגנון במקום אחר, כאשר הוא ניזון משל קדמונים: "בהכרח מי שנוטל דבר מלשון הספר ונותנו בספרו נותן

לפי זה הבאנו את כל שעלה בידינו לחשוף ולקבוע, שלא קדמו לו בכך אחרים, ורשמנו את כל מה שראוי לשמש כדרך עצמאי במילון, כְּלִקְסָמָה או תת־לִקְסָמָה. לא התעלמנו בהדגמים גם מצורני נטייה, שאפשר היה לחשוֹד בהם, כי אינם אלא פליטת קולמוס של הסופר או טעותו של מדפיס, כגון הבחנה בין וי"ו ליו"ד או השמטתן והוספתן. כך ראה, למשל: יפאן (= יבואן), חתוכה-חתוכות 2x (= חתיכה), בהילה (= בהלה), קמוטמט (= קמטמט) וכיו"ב. ראינו בכגון אלה שינויים מודעים, שיצאו כך במכוון מיד הסופר מטעמים השמורים עמו. ויפה ציין ח' ילון על לשונו של עגנון, "שעתידיים חכמי לשון שיתעמקו אף בטעויותיו"¹⁵. אף על פי כן קשה היה ללכת תמיד אחרי הכול בעיניים עיוורות. ויפה הייתה גם מידת הזהירות, שכן הוער לי, כי אין הספרים נקיים לגמרי משגיאות דפוס¹⁶.

אמנם ממבט ראשון ניתן להתרשם, שלשונו של עגנון מתובלת בין השאר בצורות, הנראות חורגות מאוד מן הסטנדרד הלשוני ואולי גם מן הדקדוק הנורמטיבי. אך במקרים רבים מתברר אחרי עיונים וחיפושים במילונים ובמקורותינו, כי ל"בריות" אלה יש למעשה אחיזה באוצרנו הקדום, במדרשי חז"ל או אצל פייטנים. נדירותן של צורות כאלו ניכרת גם לפי התייעודים לערכים אלה במילון, ובא פאן סופרנו, ועל ידי

לו חיים חדשים, שמולידים בצלמם ובדמותם" (שירה, 255 ב). דהיינו, חיותן של מלים על-ידי הספר ולא על-ידי המילון.

15. ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 114.

16. כפי שהואילה לכתוב לי א' ירון (מכתבה מיום כ"א בטבת תשל"ז) נפלו שגיאות לא מעטות בספר "עיר ומלוואה", למשל.

שימושיו הכנים בהן חיות חדשה בתקופתנו. מכאן, שלא קלה היא מלאכת איתורם של חידושי עגנון. לצורות, שהן חורגות, לכאורה, מן הלשון המקובלת, יש אפוא לחפש תחילה סימוכין במילונים ובמקורותינו הקדומים, ורק אם לא נתגלה להן שום סימן, אפשר להניח, כי לפנינו מטבע משלו (בהקשר זה יש לזכור, כי המילונים הקיימים עדיין לא הקיפו את כל הספרות, וייתכן שלפני עגנון היו פתוחים מקורות, שזכרם עדיין לא בא במילונות).

נדגים בזה שימושים חריגים אחדים, שנמצא להם תיעוד קדום:

ארח (הפעיל) — תלמיד חכם שהאריך בעריש על שולחנו (לובלין, 98 ג), והאריחה שניים שלושה תלמידים על שולחנה (מעצמי, 176 ג) = אירח. ובהפעיל הוא מתועד במילונים מספרות ימה"ב.

דאג (נפעל) — אין לך להידאג (לפנים, 18 א), ונמצא "אינך צריך להידאג עליהן" (רש"י, עירו' נא ע"א).

מצע (התפעל) — מתמצים השדכנים ביניהם (עיר, 560 ג). בהוראה זו (= מגיעים לפשרה) מובא רק מתשובות הגאונים.

זמם² — מחשבות זוממות והולכות (שירה, 190 ג) = מזמזמות. והביטוי נמצא בפבלי שבת קנב ע"ב¹⁷.

17. וראה ערכי המילון וכו', פרך א, תשל"ב, עמ' 125 ובעיקר

עמ' 174.

ניחול — בדור של ניחול הארץ (לפנים, 137 ב), והשוה:
 "אחר ניחול הארץ" (ראב"ע לבמדבר לו, ח) = חלוקה
 לנחלה.

עיקום וסיקום — התמר הזה אין בו לא עיקומים ולא
 סיקומים (לפנים, 139 ג). השוה לכך בבראשית רבה
 מ (מא)¹⁸ = עקמומית.

בשל הזריות הלשוניות בסגנונו של עגנון באו לעתים
 למדנים, שרצו בתוקף בקיאותם לתקן, פגמים בלשונו,
 אך נגדם כבר יצא הסופר עצמו בכנותו אותם 'לושני לשון' או
 'מבקי בקיאות': "יש דברים שבהשקפה ראשונה דומים כאילו
 הם טעיות... אדרבא כך צריכים הדברים להיכתב, ואין לדיין
 לומר אין לכתוב כך או כך... לפי שראיתי שלושני לשון
 עושים עצמם אדונים על לשוננו ומטעים את הבריות" (מעצמי,
 332). ועוד שם: "הניחו לסופרי אמת, שיכתבו כפי חפץ רוחם
 ונשמתם, אפילו הם שוגגים אפילו הם מזידים חביבות טעיות
 שלהם יותר מתיקוניהם של בעלי הטעיות" (שם, במאמר
 "לאמיתה של לשון").

בהתחשבות עם כל ההנחיות המוקדמות, שנזכרו לעיל,
 ולאחר כל הניפויים האפשריים באמצעים שעומדים לרשותנו
 נוכל לפנות לחידושים עצמם, שנרשמו לפי מיוניהם השונים,
 ואשר נראים להיות מקוריים משל עגנון. ניוכח, כי אוצר

18. מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 387: לא עוקמי ולא סיקוסים

החידושים מסתעף כמעט אל כל התחומים הרבים, השייכים לדרכי התרחבותה של הלשון¹⁹: פעלים גזורי שם (דנומינאציה), חידושי בניין בפעלים, הטבעת משקלים חדשים לשמות, צירופי-לשון חדשים, הכנסת משמעויות חדשות ללקסמות מצויות ועוד. בסעיף קצר רשמנו גם את שימוש בצורני נטייה של מילות, שלמעשה אינן בנות הטיה. יש להניח, שהדבר נעשה בכוונה מיוחדת, ואם אין הם בודדים, ראוי שייזכרו במילונים. אף על פי שעגנון יוצא נגד חדשני לשון למיניהם, והם בעיניו "מוללי מלים"²⁰, נזקק גם הוא לחידושים, ביודעין ובלא יודעין, כדי לפרנס את צרכיו הספרותיים המרובים. גם אם היו לו בלשון הדיבור מלים אקוילנטיות למבע מסוים, בחר לא אחת בצורני גזירה חדשניים, שנראו לו עדיפים מן הקיימים או למען גיוון סגנונו. כך נמצא, למשל: תווכן (שירה, 217 ב) ולא "מתוך". אופטימיסטן (שירה, 251) ולא "אופטימיסט" וכיו"ב. נזכיר עוד כמעט גם את שימוש ברכיב הלועזי, שהוא מרבה לשלב ממנו בספריו אלה, אך אינו מגיע לשפע בלתי מרוסן. רשמנו כאלה שהם נעדרים מן המילונים הקיימים, אולי מפני שאינם תדירים בשפתנו, או מפני שניכרת מאוד זרותם בתבניתם. אף על פי שכנראה לא נתאזרחו בשפה, הנה נמצאת

19. ראה, למשל, ר' ניר, "התרחבות המילון העברי כיצד", לשון ננו

ל ע מ, כו (תשל"ה), עמ' 249–261.

20. בפתחה ל'ספר המדינה', סמוך ונראה, 'ירושלים תשי"א,

עמ' 252. ודאי התפון נגד המכערים את הלשון והמשבשים אותה ב"חידושיהם".

להן עדות של שימוש בספרי עגנון, וראויים הם להיכלל במילון, שמקיף גם את הלעז הנפוץ בלשוננו.

נעיר עוד, כי פרקים מסוימים מכל ספר (מן השישה, שהזכרנו לעיל) כבר ראו אור לפני כן בבימות ספרותיות שונות²¹, אך גם כך נוצלו מועטים מהם בלבד בידי מילונאים זרזים (למשל י' פנעני), כאשר היו עוד במקומות פזוריהם, לפני שפונסו לספר אחד.

לפני הגיענו לחומר הממוין לפרטיו, מן הראוי לסיים הקדמה זו בדברי עגנון: "לשון הקודש חביבה מכל הלשונות, אשרי מי שדבוק בה, אשרי מי שזוכה לעשות בה" (מעצמי, 11 א). זכה עגנון להיות בין המאשרים, שעשו בה, בשפתנו, עשה בה ושיבץ פניני־חן בתוכה.

21. עיין בהערותיה של אמונה ירון בסוף כל ספר (שירה, עיר ומלואה

וכ').

1. תחום הפועל

א. חידושי שורש (בעיקר גזורי שם — denominative)
 קועקע — שאותה הצפרדעית שמקוועקעת פזמונים
 (לובלין, 129 ב; 131 ג) = השמיע קול קעקוע + קווא
 קווא²².
 קמץ (פיעל) — קימץ את הסגול (עיר, 432 ב) = ביטא
 בקמץ.
 רמח (קל) — כל הבורח אני רומחו ברומח זה (לפנים, 246
 ג) = פגע או הרג ברומח.
 (פיעל) — והלשין על בעלה של אמו לפני נערי היטלר
 שרימחוהו (עיר, 307 ב) = כמו קל.
 תכך (בינוני פעול) — ולא תשובה שהשלילה תכוכה בחיוב,
 והחיוב בשלילה (מעצמי, 168 ב) = ערבב, או: היה תפור
 ב- (בהשאלה)²³.

ב. חידושי שורש (גזירות משניות)

פדר₂ (= קדר)²⁴.

22. קעקע + השמעת קול קווא (אונומטופיאי). ראה אבן-שושן,
 ערך קעקע₂ — קעקענית (מאת י"ד ברקוביץ).
 23. ייתכן כי קשור אל "ומרמות ותך תחת לשונו" (תהלים י', ז).
 לדעת פרופ' קדרי גזור מ"תך" = תחיבה אחת של מחט בתפירה. מצוי בלשון
 חז"ל: "תפר בה שניים או שלושה תכים" (ירר' מגילה ב, ב-עג 1), ונמצא
 בארמית: תכא.
 24. בשירה, 492 ג, נדפס: שש שבע שעות מכדריים היינו

תלא (= תלה) — ות לא ה את התרמיל על צוארי (מעצמי,
55 א) = תלתה²⁵.

נמצא במילונים בלא תיעוד:

יתד (פועל) — אלא קבועה ו מ י ו ת ד ת הייתה (מעצמי, 441
ב) = היה תקוע כיתד²⁶.
שלג (בינוני פעול) — שנה ש ל ו ג ה וגשומה הייתה (עיר, 346
א) = היה יורד בה שלג.

בהרים. ומצוי בלשון חז"ל בקו"ף ("קדר"), ראה ש' ליברמן, תוספת א
כ פ ש ו ט ה, מועד, עמ' 378–380. וראה: "מקדרים היינו בהרים... מקדר
ועולה, מקדר ויורד" (תוס' עירובין ו, יא); ואולי רמז גם לסיבובים מלשון
פדור, ואפשר, שלפנינו טעות העתקה או טעות דפוס; וכך עגנון עצמו:
"מקדר היה בהרים של תורה" (מעצמי, 221 א). ועיין מ' מורשת,
לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, ירושלים תשל"ב
(בשכפול), עמ' 201 קדר², שיסודו אולי 'קדר'.

25. נטיית נחי ל"י על דרך ל"א, וכך עגנון: כ פ א ו עליו את הדין
(עיר, 467 ב) = כפו. והשוה בלשון חז"ל: "בישלו ואחר-כך צלאו,
צלאו ואחר-כך בישלו (מכ' דרשב"י יב, ט — 13). לפי סגל, דקדוק
לה"מ 153, בא על דרך ל"א רק בתוספת כינוי דבוק: קראָה, עשאה, וכד'.
[והשוה במקרא: תלואים, דברים כח, י; תלום, שמ"ב כא, יב, הקרי: תלאום —
ע"א.]

26. בהוראה זו מביא פנעני, עמ' 2876, מלע"ח (ערך 'מיתד'), בלא
תיעוד, ואצל א"ש בא בהוראה שונה. [בניין פיעל במילון למונחי התכניקה]
של ועד הלשון, תרפ"ט, 256, עמ' 3, וכן ב"מילון למונחי התכניקה",
תש"ו, עמ' 196 — ע"א.]

מובא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
הסק (פועל) — היה התנור מהוסק יפה (עיר, 254 ג),
 והתנור שהיה מהוסק יפה העלה חום (עיר, 673 ב),
 ותנורו אינו מהוסק (מעצמי, 137 ג) = הוסק,
 הודלק²⁷.

טבב (פיעל) — וכיון שהעתיקה טיבבה והתקינה (שירה,
 174 ב), מפיון שדעתו להיפטר מבית־הקהוה אינו
 מטבבו (שם, 253 א) = השביח, טייב²⁸.
מדרן (התפעל) — ואפילו איני רוצה להתמדרן,
 המודרניות מתמרדת בי (מעצמי, 43 ג) = נעשה מודרני.

ג. חידושי בניין (מפעלים מצויים)
בקה / בקי (פיעל) — קל וחומר במבקי בקיאות (מעצמי,
 332 ג) = הראה בקיאות²⁹.

27. שורש נשק־נסק <הסק (צורה אנאלוגית לארמית, או גזירה מהשם
 "הסקה"). לכנעני, ערך "הסק", תיעוד מעגנון בלבד, וכך א"ש ערך 'מהסק'.
 28. ראה באוצר של כנעני בערכו. למעשה נמצא עוד בתיעוד מוקדם:
 "ואם לאו אינו מחלל, וטבבו (כ"י רומי, עמ' 270: יטבבו) כן" (ירושלמי
 מע"ש א, ב-נב 4). אך הוא מקום בעיתי בהסברו — ראה הצעות: יאסטרוב,
 מילונו של לוי או בערוך־השלם (לדעתם גזור מן השם: מטבע). ועל הנוסח
 ראה רטנר, אהבת ציון וירושלים, עמ' 164. וייתכן שהשורש
 היה קיים בשם: טבו=טיבו, ראה בן־יהודה, עמ' 1833, ועיין מ' בראשר,
 דברי מבוא לכ"י פרמה ב על המשנה, ירושלים תשל"א, עמ' 10.
 29. אין אצל א"ש. כנעני 344 הביא בקל בלבד מספרות ימה"ב. א"ש
 264 מתעד דוגמה אחת משלונסקי בהתפעל ("שתתבקה" = תיעשה בקי).

זוד / נזד (נפעל) — בדבר אשר זדו עליהם נִזְזוּ דוּ הם (עיר, 492 א) = נתבשל³⁰.

חרה (נתפעל) — נִתְחַרְהָ אִפּוּ בָּהּ (עיר, 262 א) = חרה או החל לחרות אפּוּ (כמו קל).

כרך (בינוני פעול כצירוף שמני) — מניח אני את שאר פְּרֻכִּיָּה (שירה, 489 ג) = שהיו פְּרֻכִּים אחריה.

לשן (נפעל) — ראה שצפוי הוא הִנְלִשְׁן לעונש חמור (עיר, 498 ג) = אדם שהלשינו עליו.

צפן (פיעל) — כְּמִי שֶׁצִּיפֵּן דָּבָר וְסוֹגֵר אֶת הַפְּלִי (פתחי, 165 א) = הסתיר (כמו צָפֵן, קל).

קום (נִתְפָּעֵל) — אוֹתָהּ הַשְׁנָה שֶׁנִּיתְּוָק מִן הַבְּתִים הָרֵאשׁוֹנִים (מעצמי, 126 ב) = הוקמו³¹.

רכז (נפעל) — יַעֲלֶה בִּידֵי לִהְרֹכֵז (שירה, 454 ב) = התרכז.

30. על הפסוק "כי בדבר אשר זדו עליהם" (שמות יח, יא) דרשו בסוטה יא ע"א: "בִּקְדִירָה שֶׁבִּישְׁלוּ בָּהּ נִתְבַּשְׁלוּ, מֵאִי מִשְׁמַע דֵּהֲאִי זָדוּ, לִישְׁנָא דִּקְדִירָה הוּא, דְּכֹתִיב "וְיֹזֵד יַעֲקֹב נֹזִיד", וְרָאָה רִשְׁ"י לְפָסוּק בְּשִׁמּוֹת. עֲגֻנָּן נִקֵּט בִּנְ"ל מִשְׁחָק מִלִּים, וַיִּתְּכֵן שְׂרָאָהּ מִשׁוֹרֵשׁ "זֹד", אוֹ שֶׁתַּפֵּשׁ לִשׁוֹן "נֹזֵד" (רָאָה עֲרָפּוֹ אֲצֵל פְּנֵעֵי) וּבִנְטִיָּה עַל דֶּרֶךְ ע"ו, כְּגֻזָּן: נִיצוּלִים הַמְּצוּי בִּלְשׁוֹן חֲז"ל.

31. על דרך "ניתוספו", שרגיל בל"ח ונתייחד לגזרת פ"י. ראה ח' ילון, מְבֹא לְנִיקּוּד הַמִּשְׁנָה, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכ"ד, עמ' 127–135 (ניתוקד, ניתותרו), ועגנון עצמו משתמש בדרך זו: "ניתוספו" (מעצמי, 145 ג), "שהיא ניתוספת והולכת" (שם, 193 ג). [ובארמית בבלי גם מגזרת ע"ו: איתוקם, איתותב, איתוקמא (י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבלי, עמ' 57, 94). אצל עגנון עוד: "משניתוקמה טחנת הקיטור" (האש, קפ)–ע"א.]

שבק (בינוני פועל) — לא היו שוב קים שר במדינה (עיר,
 477 ב) = עזב, נטש³².
 שחו (פיעל) — עמדתי ושיחזתי את אוזני לשמוע (לפנים,
 107 א) = לטש, חידד.
 (בינוני פועל פשם-עצם)³³ — קורא אני לו
 ה ש ו ח ז וענה לו ה ש ו ח ז (לופלין, 48 א, ב) = משחזר,
 מלטש.
 תמם (פיעל) — ורובם ככולם מתממים עצמם (פתחי,
 109 א)³³ = מיתממים.

נמצא במילונים ללא תיעוד:
 טען (הופעל) — וכשאירע מעשה נשבר הטוען והמוטען
 (לפנים, 102 ג) = שהטעינו אותו³⁴.
 פלא (הופעל) — חוץ מרוח אטומה, שמוכלאת ברוח
 דוממה (עיר, 411 ג) = עירוב מין בשאינו מינו,
 כלאיים³⁵.

32. שורש ארמי, שאינו שגור בעברית, ורגיל בדרך-כלל בצירוף
 "שבק חיים", אך יש שימושים מועטים גם שלא בצירוף כבול. ראה א"ש
 דוגמות בעבר בלבד. צורת הבינוני כבר רומזת לשימוש חופשי. וראה ערכי
 המילון החדש וכו', פרק א, עמ' 79, 128.
 33. מצוי כפועל בבינוני גם בקל (ראה ערפו במילון ב"י וא"ש), אך לא
 מצאנוהו בשימוש שמיני, והרגיל הוא בהפעיל. וראה גם להלן בשמות מדגמי
 בעלי עיסוק ותכונה.
 33א. נמצא במילון בפיעל בהוראה שונה.
 34. ראה פנעני, עמ' 2832, ערך 'מטען', שמביאו מלע"ח ללא שום
 תיעוד.
 35. ראה פנעני, עמ' 2899, ערך 'מכלא', כמו בהערה הקודמת.

רפט (פיעל) — ואפילו אתה מרפט את שפתותיך בשבחו
 (פתחי, 36א) = קלקל, השחית.
 שנץ (נפעל) — נשנץ גרוני ונחנק קולי (עיר, 715 א) =
 נקשר, נתהדק (בהשאלה).

מובא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
 חנן (נתפועל) — שנתחונן בשתי סגולות (שירה, 74 א) =
 ניחן (פנעני, עמ' 1392)³⁶. נתחוננה דעתו (פתחי, 31ג).
 טחל (בינוני פעול) — היכן אותה עין טחולה שרויה (עיר,
 294 ב) = צבעה טחול (פנעני, עמ' 1610).

2. תחום השמות (טביעת משקלים חדשים)

א. עיסוק ותכונה³⁷

אמתלן — איני מן האמתלנים, בא מעשה... לידי, אני
 עושה אותו (לפנים, 108 ב) = מחפש אמתלות, תירוצים.
 אשפאי — אשפתן או אשפאי קוראים לו בעברית החדשה
 (שירה, 264 ב) = מפנה אשפה³⁸.

36. ומצאתי עתה: "ואנשי הגליל יסובבו מעיר לעיר ולא
 יתחוננו" (פסיק' דר"כ, החודש — 98), אך ההוראה שם שונה,
 ובמקורות מקבילים הגרסה שונה; בכי"ק למשנה סוטה ט, כג: ולא יתחננו. כ"י
 לו: יוחננו. בדפ' ומש"ב: יחוננו.

37. בחלוקה הפנימית בהמשך יש שהעדפנו את הצד התוכני מן
 הצורני-דקדוקי.

38. ראה להלן, עמ' 87 (בתיעוד מש"י עגנון בלבד) על אשפתן.

זוכרן/ית — זוכרנית מובהקת אני (לופלין, 79 ב) = בעלת
זיכרון טוב³⁹.

זנאית — בן זנאית, מה לך אם האדון איזבא משלם
(לופלין, 105 ב) = נואפת⁴⁰.

יבאן — סוכן ויבאן הוא לסחורות (שירה, 465 ב-ג $2 \times$) =
עוסק ביבוא⁴¹.

משרדנית — ונסתכל בנערות המשרדניות שנינוחו בין
עבודה לעבודה (שירה, 441 א, ג $2 \times$), משרדנית
שאין למעלה הימנה (שירה, 465 ג) = פקידה במשרד⁴².

פעיינית — אתה אומר פעיינית אחת, ואני אומר שתי
פעייניות (מעצמי, 438 ג) = צוחנית, רגילה
לצרוח.

ציגטטור — שוב משתדלת היא... בשביל אותו ציגטטור
(שירה, 507 ג) = מעשן הרבה ציגרטות⁴³ (= סיגריות).
צנומית — וכאן עומדת גבוהית וצנומית (שירה, 491 ב) =
כחושה, רזה.

39. באותה הוראה מצוי "זכרן" (במשקל: קטלן), ראה במילונים.

40. לא"ש ולכנעני ערך פִּנְכֵר: זנאי, מלע"ח, ובנקבה הרגיל הוא: זונה.

41. הרגיל הוא "יבואן" (ראה א"ש ולכנעני), ואף הוא רשום אצלם
ללא תיעוד.

42. מצוי במילונים שם-תואר: משרדן-משרדני = ביורוקרט, ואינם
זהים לנ"ל.

43. מן ציגֶרְטֶה, תוך פונה ספרותית של לשון נופל על לשון עם
דיקטטור. ובהוראה הנ"ל מצוי גם: "עשנן", ראה אבן-שושן, עמ' 2017,
ועגנון, שירה, עמ' 271 ג; פתח, 106 ג.

קהואי — הקהואי הברליני (שירה, 132 ב), אם נמצא
קהואי שמשמש את אורחיו... (שם, 423 ב) = בעל
בית-קהוה (קפה)⁴⁴.

קוממית — לאה נערה נאה וקוממית (לפנים, 6 ב) =
גבוהית, בעלת קומה.

קשחן — כיצד לנהוג באותו קשחן, שהקשיח לבו מן העניים
(לפנים, 251 א); בשכנותו של אותו קשחן דר אדם

אחד (שם, שם) = איש קשוח, קשה.

רוכבן/ית — שקץ אחד מחבריה של אותה הרוכבנית
(לפנים, 81 ב) = עוסקת ברכיבה.

רחשנית — רחשנית אחת שרחשה בגן (שירה, 277 א) =
רומש, זוחל.

רכבן/ית — מתוך שבנערותה רכבנית הייתה גמישה היא
(פתחי, 144 ג) = כמו רוכבן.

שכלני — רוב אחינו השכלניים ויפי הרוח (מעצמי, 283
א) = רציונליסטים⁴⁵.

שמנמנית — אותה שמנמנית, אותה עבה שמלובשת
מכנסיים קצרים (שירה, 242 ב) = שמנה, עבה⁴⁶.

44. במקום אחר משתמש עגנון במלה "קהנן", כפי שמתעד אבן-שושן
מסמוך ונראה, עמ' 274 ג: "פרנסתם של הקהונים והכענים
מקופחת" (= מוכר קהוה).

45. אבן-שושן, עמ' 2687, מציין ערך 'שכלני', שהוא כביכול מימי
הביניים, אך ללא שום תיעוד, ומפנה אל 'שכלתני'. (חידושו של יעקב קלצקין,
אוצר המונחים הפילוסופיים, תרפ"ח, פרך ד', עמ' 108 — ע"א.)

46. ראה במילון אבן-שושן ערך 'שמנמן', ולא ברור, אם ניקודו
ביחיד: שמנמן או שמנמן, ונמצא שם תיעוד ליחידה בלבד בצורה: שמנמנת.

ב. שמות שונים (מופשטים ומוחשיים)
אכרזה — שקנה לו קרובו באכרזה (לובלין, 16 ג) =
מכירה פומבית⁴⁷.
געגע — שמימיה של האווה לא השמיעה געגעים שפאלה
(לובלין, 57 ג) = קול געגוע⁴⁸.
כדידה — פידד היוצר כדידות של טובה (שירה, 87 ג) =
בעל צורה עגולה, חלקה⁴⁹.
חתוכה — חתוכות חלקות שהיו מונחות בספרים (שירה,
358 א), ונתן לו את הנייר לחתכו לחתוכות לעשותן
פתקאות (שם, שם ב) = חתיכת נייר, פתקה.
סיבור — מצאו אצלו... סיבור פנים וארוחה חמה
(לובלין, 94 ב), ועם שאר כל סיבור פנים ומלה
טובה (שם, 96 ג) = סבר פנים, יחס חיבה ורצון טוב⁵⁰.
סיח — (ש"ת על משקל "קיים") — מה את סיחת (שירה,
90 א) = סחה, משיחה.

-
47. ובאותה הוראה ידועה: "אכרזה" — ראה במילונים, והיא כבר
עמוסה בהוראות אחדות.
48. במילונים אמנם מצוי ערך: "געגע", ואף עגנון עצמו משתמש בו
באותו עמוד כנ"ל: "וגיעגעה גיעגועים של בהלה" (לובלין, 57 ג).
49. נגזר מן הפועל 'כדד' (ראה מילונים). ואצל עגנון עוד: "כד
וחלק" (שירה, 146).
50. עגנון משתמש גם במשקל הקטלה: "הספרת פנים", הרגיל יותר
בלשון ימינו. במשקל קטול מצוי במילונים: "סיבור אוזן", אך עגנון גורס:
"למעלה מכל שיבור אוזן" (לפנים, 43 ג), וכך ידוע הוא מכתב-יד
של לשון חז"ל (לשבר את האוזן) — ואכמ"ל. ראה אבן-שושן ערך 'שבור'
(שיבור). וראה ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 305–306.

פגיות — במקומה נראה חזות של פגיות (פתחי, 149 ב) ו⁵¹.
 קיפוי — ישב... על קיפוי של חורבה מחורבות העיר
 (לובלין, 164 ב) = [?] ⁵¹.
 ריחוב — מחמת ריחוב המקום ושינוי האויר (לפנים, 106
 ב) = הרחבה, רחבות.

נמצא במילונים ללא תיעוד:
 אירור — על כל החירופים והגידופים, קללות ואירורים
 (עיר, 288 ב) = קללה, מארה⁵².
 זינה — שהיה בה פדי זינת עיני דמיונו (שירה, 405 ג) =
 נתינת מזון (בהשאלה)⁵³.
 טלפון — רואה אני שהוא מתקשה בטילפון (שירה, 20 א)
 = שיחה בטלפון.
 רוצחן — לגבי רוצחן שפשט ידו באישה (עיר, 504 א), לא

51. אולי: חלק העליון (בעקבות תר' ד, יא), אך הדבר מסופק. לא
 נראה, שיש לנ"ל קשר אל 'קפא' (נגלד) המקראי או אל 'קפה' (הסיר את הדף)
 מלשון-חכמים.

51א. אצל י' פנעני, עמ' 4569, נמצא פגיות (= בוסר): "נישואי
 פגיות".

52. בלשון-חכמים מצוי בהוראה הנ"ל: "ארירה", ואף בה משתמש
 עגנון: "בכל הארירות שבתוכה" (לפנים, 193 ג), וראה פנעני, עמ'
 189.

53. הפועל "זון" בצירוף עם "עין", בהשאלה להוראה הנ"ל, מצוי
 בלשון חז"ל, כגון: "פדי שלא יזונו את עיניהן מבית קודש הקדשים" (מידות
 ד, ה).

היו מתייראים מן הגנבים ומן הרוצחנים (שם, 281

(ב) = רצחן⁵⁴.

שיפוח — אלא ממקום שיפוחו זכרתיו (עיר, 326 א) =
שכחה, הסחת דעת.

שפיך (ש"ת) — דומם ושפיך הוא מתהלך בחוצות (מעצמי,
152 א) = רגוע, שקט.

שמצון — מצא בו שמץ או שמצון (פתחי, 6 ג) = פגם קטן,
שמץ קטנטן.

מובא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
אשפתן — מחזר האשפתן מבית לבית ומפנה את האשפה
(שירה, 264 ב), שאשפתן של תלפיות היה אבא ציון
(שם, 202 א) = אוסף או מפנה אשפה⁵⁵.

אתרוגר — בשעה שהאתרוגר פותח תיבה של אתרוגים
(עיר, 599 ב) = סוחר אתרוגים.
בהילה — התחילה דעתו מתיישבת ופסקה בהילתו (שירה,
433 ג) = בהלה, פחד.

54. הצורה "רוצחן" עדיין לא זכתה לערך מילונאי עצמאי. בן־יהודה
מביא תיעודים של רוצחן מספרות חז"ל בערך 'רצחן', ואין לו, כמוכן, שום
תיעוד מעברית חדשה. גם אבן־שושן מפנה אותנו ב"רוצחן" אל הערך רצחן,
ואין לו שום מובאה לכך. הצורה קוטלן שכיחה בכתבי יד של א"י, פגון:
"משרבו הרוצחנים... בית הרוצחן" (סוטה ט, ט) — כתב־יד קופמן, לא כן
כ"י לו, ורגיל גם: קופדן, גזולן, טורחן, דורשן; וראה עוד ב"י בערך רצחן.
55. לכנעני אין מובאה כלל, אבל ראה אבן־שושן בערפו. והשוה
בסעיף הקודם, **אשפאי**, עמ' 82.

הכההה — ולפי שְׁעִיקָר הַכֹּהֵן עֵינֵי יָם בַּשַּׁבָּת הוּא
(עיר, 288 ג) = לעֲשׂוֹת כַּהֵן, העֲלֵבָה (בַּהֲשָׂאלָה)⁵⁶.

מִזְכָּרָן — הַצִּיגְרָטוֹת שֶׁלֹּקַח מִן הַמִּזְכָּרָן (שִׁירָה, 359 ג)
הַחֲלִיפָה הַמִּזְכָּרָנִית חֲפִיסָה בַּחֲפִיסָה (שֵׁם, 152 ב) =
מִזְכָּר, זִבְן⁵⁷.

סַתְּפָלָן — שֶׁהִיָּה חֲרִיף וְשִׁנּוֹן וְסַתְּפָלָן (פַּתְחִי, 135 א) =
מִסְתַּכֵּל בַּמִּבְטָח חֹדֶר^{57א}.

פִּיעוֹתָא — אִמְרָה, פִּיעוֹתָא, כִּבְר בִּירְכִיתִי (לִפְנֵים, 184 ג)
= צַעֲקָנִית, קוֹלָנִית⁵⁸.

פַּעֲלִיל — וְהִיוּ נִפְטָרִים מִפַּעֲלִילוֹ שֶׁל אָדָם (פַּתַּח
6 א) = פַּעוּלָה לִיצִירַת רוּשָׁם

תּוֹפְרָנִית — וּבִיחּוּד הַתּוֹפְרָנִיּוֹת בַּשַּׁעַת מִלְחָמוֹ
(מַעֲצָמִי, 367 ב) = תּוֹפְרָת.

3. צִירּוּפֵי לִשׁוֹן

א. צִירּוּפִים כְּבוֹלִים

בֵּית לִימּוּדֵי(ו)ת — וְלֹא שֶׁלַח אוֹתוֹ לְאוֹתָם בְּתִי
לִימּוּדֵי(ו)ת (מַעֲצָמִי, 11 ב), שֶׁהִנִּיחוּ אֶת עֶסְקִיו מִפְּנֵי

56. רֹאה כְּנַעֲנִי, עִמ' 767. לֹא־בֶן־שׁוֹשֵׁן וְלִכְנַעֲנִי מוֹבָאָה מִעֲגוֹן גִּנ

לְצוּרָה "הַכֹּהֵן עֵינֵי יָם" (כֹּלֵה, עִמ' רִמּו), עַל דֶּרֶךְ ל"י.

57. לִכְנַעֲנִי תִיעוּד לִשָּׁם זֶה גַם מִדֵּב סֶדֶן בַּצּוֹרֶת הַרִיבּוּי ("מִזְכָּרִנִּים").

57א. הַשּׁוּה בַּמִּשְׁקָל זֶה: סַתְּגָרָן, שַׁתְּלָטָן, שַׁתְּדָלָן. לִכְנַעֲנִי, עִמ' 4174

תִיעוּד מֵאוֹחַר גַּם מִ' שִׁנְהָר.

58. רֹאה כְּנַעֲנִי, עִמ' 4743, עֵרֶךְ "פַּעוֹתָא" = פַּעִיתָא (סוּפָה לֹא, ע"א)

רִש"י שֵׁם: קוֹלָנִית.

בתי-לימודיות (שם, 16 ג, וראה גם 362 א) =
בית אולפנא⁵⁹.

בית מלח — וכאן שולחן ועליו בית מלח (לפנים, 86 ב) =
ממלחה.

בית סעודה — כיון שיצאתי מבית הסעודה (לפנים, 262
ב), הרי קרוב לכאן בית הסעודה (שם, 263 ב) =
מסעדה⁶⁰.

בית ערכאות — טעם אחר בתי הערכאות משובשים
היו (לובלין, 115 א) = בית המשפט.

בית ריבון — ועיניו הקטנות שריוות להן בתוך בתי
ריבון בנחת (לובלין, 183 ג) = ארובת העין.
לשון לשון — בשני דרכים מתקנים לושני לשון הללו
את "טעיות הסופרים" (מעצמי, 331 א), לושני
לשון עושים עצמם אדונים על לשוננו (שם, 332 ג) =
בקיאי לשון, השולטים על הלשון (באירוניה).

לשכת היולדות — באותה שעה שהכניסו את הנריאטה
ללשכת היולדות (שירה, 286 א) = מחלקת
היולדות⁶¹.

59. ומצוי בצירוף "בית": בית אולפנא, בית תורה, בית תלמוד.
השימוש ב"לימודיות" ידוע מן העברית החדשה: ראה ערפו אצל אבן-שושן,
עמ' 1172.

60. ראה בהמשך גם "בית אוכל". וממנו ידוע גם: "בית-המזון" (עד
הנה, עמ' קד).

61. כיום רווח: לשכת מודיעין, לשכת עבודה, אך במשנה נמצא כבר:
לשכת הפלים, לשכת חשאים (שקל' ה, ו), לשכת המלח (מידות ה, ג). וראה
אצל עגנון: 'לשכת הטלפונים' (עד הנה, עמ' כו) = מרכזיה.

נוזיר מלים — היו ספרי המלים מרויחים על ידו מונח חדש, וזהו
נזיר מלים (לובלין, 40 ב) = נמנע מדיבורים,
שתקן.

סיפור פנים — הסברת פנים, סבר פנים (ראה לעיל, עמ' 85)
סטודנט עולם — טגליכט כסטודנט עולם היה (שירה,
132 ג) = סטודנט תמידי, נצחי⁶².

עיבור נפש — דברי שירה וחזון שצריכים עיבור נפש
(שירה, 286 א) = השראת רוח, הכנסת יסוד רוחני זר⁶³.
קוטל כלבים — על שנהגו בהם בחפצים שלי כקוטלי
כלבים (לפנים, 105 ב), כקוטלי כלבים,
כלבי הפקר (שם, שם) = מפה קשות כלבים⁶⁴.
ראש הדגל — להודות לראש הדגל שכיבדני בעלייה
לתורה (לובלין, 130 ב), ראש הדגל באותו חודש
אביו של הנער היה (שם) = גבאי החודש, פרנס⁶⁵.

62. והוא על משקל: נוזיר עולם, חוק עולם, מום עולם וכד'.

63. לבן-יהודה תיעוד מימי הביניים בצירוף: עיבור נשמה. פרופ' קדרי
העיר לי, כי נראה לו, שזהו שימוש של לשון הקבלה, ואפשר למצוא דוגמתו
ב"עץ-חיים" (ר"ח ויטאל).

64. מסתבר, שהצירוף הוא תרגום שאילה מאידיש: "הינטשלעגער",
ששמו המצוי "היצעל", כלומר צייד כלבים וממיתם, ובלשוננו נשתגר: עורף
כלבים (על פי ישע' סו, ג) — פפי שהואיל לכתוב לי פרופ' דב סדן (מכתבו
מכסלו תשל"ז).

65. פרופ' דב סדן כתב לי (ראה הערה קודמת), כי לא שמע על צירוף
זה, אך מעניינו ניתן, לדעתו, ללמוד, שהוא בדומה לפרנסי חודש, וידוע על
י"ב פרנסי חודש, שהיו ממונים על חלוקת עליות, מתנות-יד וכד'. אך עם זאת

שטר נסיעה — הושיט לי שטר נסיעה בספינה לארץ
 ישראל (לפנים, 80 א) = כרטיס נסיעה⁶⁶.
 שר גזירות, שר דין — יושבים להם שרי גזירות ושרי
 דינים וגוזרים גזירות (לובלין, 39 א) = מיניסטר
 למשפטים.

ב. צירופים פועליים
 אמר ניגון — אם אתם רוצים אומר לכם
 ניגון... התחיל אומר ניגון (לפנים, 185 ב)
 = שר, זימר⁶⁷.
 (אנן) האנין דעת — והאנין את דעתי מלישב על
 מקומי (לפנים, 257 ג), ואלולי רחמנותי שהאנינה
 את דעתי מלעמוד ולהסתכל (שם, 269 א) = עשאו
 אנין דעת (רגיש בנפשו)⁶⁸.

ציין, שייתכן כי הוא שואל ממונחי האזרחות הגויית. מפי ידידים שמעתי, כי
 הם מפירים את המושג בשימוש פראש קבוצת קברנים מחברא קדישא.
 66. ומצוי עוד אצל עגנון "שטר נסיעה" = סרטיפיקט (אורח
 נטה ללון, עמ' עה) — ראה הערת י"א זיידמן, הפועל הצעיר,
 שם, עמ' כב.
 67. אף הוא פנראה תרגום מילולי מאידיש, ובספרות חז"ל מצוי
 הצירוף 'אמר שירה', כגון: "אין אומרין שירה אלא על היין" (ערכ' יא ע"א)
 או "ואתם אומרים שירה" (מגילה י ע"ב), ראה בן־יהודה, עמ' 7076.
 68. השם בצירוף "אנין־דעת" (איסטניס) כבר מצוי בבבלי פסח' קי"ג,
 ע"ב; ראה מילון בן־יהודה, עמ' 316, ערך אנין (א), וגם מילון אבן־שושן
 בערכו.

בידח בדיחה — אפילו מ ב ד ח י ב ד י ח ו ת יש להם צער
(לופלין, 177 ג) = המציא או סיפר בדיחה⁶⁹.

הלך שובב אחר לבו — לסוף הניח את פולם והלך שובב
אחר לבו (עיר, 501 ג) = פָּר אחרי... נדחף אחר...⁶⁹.
נתן אוזניו — ולא נתנה לי את אוזניה ושמעה
(לפנים, 13 סוף) = הקשיב⁷⁰.

סדור על סידורו, סדריו סדורים — הבית היה סדור על
סידורו (שירה, 14 א; שם, 372 ג; לפנים, 47 א), כל
הפלים שבחצר עמדו סדורים על סידורם
(שירה, 25 ב; וראה 30 ב), אישה שסדריה
סדורים (שירה, 344 א) = סדור במקומו⁷¹.

סעד עשתונות — עמדתי ונתתי את ידי על מצחי פאדם
שסועד את עשתונותיו (לפנים, 48 א) =
תמך את מחשבותיו, חיזקן⁷².

69. אין ההוראה זהה לגמרי ל"בדחן".

69א. כנראה, צירוף מעורב מן: הלך שולל + הלך שבי אחר...:

[במקרא: הלך שובב בדרך לבו (ישע' נז, יז).]

70. במילון נמצאים צירופים שונים של 'נתן', והנ"ל לא נזכר בתוכם.

71. 'י' כנעני מתעד צירוף זה במובאה מעגנון בתוך הערך "סדור", אך

לא ראה בו צירוף מיוחד. המאפיין את עגנון בלבד. אולי מקורו של הצירוף
הוא מן הארמית שבתרגום ל"וערכת את ערפו" (שמות מד) — "ותסדר על
סדריה", וראה שם פס' כג. וראה עוד עגנון: "כדרך בני אדם שסדריהם
מסודרים" (לופלין, 164 א), שזקנו סדור על סידורו כבערב שבת
(פתחי, 163 א).

72. הצירוף המצוי של 'סעד' במילון הוא "סעד את לבו", ונמצא

מעט: סעד את נפשו, את רוחו.

מופשט מעניין — בשעת תפילתו היה מופשט מכל
ענייני העולם (עיר, 383 ב) = דעתו מוסחת
מן...

נקרח חיוך — נשתנו עיניו... ונקרח חיוכו (עיר, 485
ג) = החיוך נעקר ממקומו, נעלם.

ראה ריח — אם לא ראית את הפרחים, הרי ריחם ראית
(לפנים, 15 ב), כבר בתפילת ערבית ראיתי את

ריחם (עיר, 708 ב) = הרגיש בריח⁷³.

נתרשלה רוח — נתרשלה רוחו של בעל הכפר (עיר,
334 ג) = נתרופפה רוחו, נחלש ברוחו.

שינן שיניו — תפסו את מקומי ומשנים עליי שיניהם
כחרבות (לפנים, 128 סוף) = השחיו שיניו ורגז⁷⁴.

נמצא במילונים ללא תיעוד:

בית אוכל — וזימן סעודה לשנינו בבית-האוכל של
גליקשטוק (לובלין, 140 א; וראה שירה, 46 ג) =
מסעדה. [ראה גם בית סעודה, לעיל, עמ' 89].

73. צירוף חריג המזכיר מן המקרא את "רואים את הקולות".
אבן-שושן, עמ' 2515, מביא מעגנון (וגם מביאליק) את הצירוף "שמע ריח",
ועל "חוש הריח" שלו ראה גם ח' ילון, פרקי לשון, תשל"א, עמ'
113-114.

74. בהוראה מופשטת מצוי גם: "לשנן את המוח", אך הנ"ל נעדר מן
המילונים.

יפה רוח — אחינו השכלניים ויפי הרוח (מעצמי, 283 א)
= כמו יפה נפש, בעל טעם מעודן⁷⁵.

מובא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
מפיך נפש — אוהבים הם... את נמוכי הרוח, את מפיכי
הנפש, את שחוחי הראש (לובלין, 40 א) = שפל
רוח, מדולדל⁷⁶.

עט תמיד — ואני קורא לעט כזה עט תמיד (לובלין, 127
ב) = עט נובע.

(פלם) מחשבות מפולמות — מפולמות היו
מחשבותיו, ורובן מכחישות את הדעת (עיר, 617
ב) = נעלם(?) חשון⁷⁷.

קמיטת נפש — ובלא קמיטת נפש (שירה, 479 ב), מחמת
קמיטת הנפש (שם, 536 ב) = דכדוך, צער.
שיבר דרך — טוב שישבר את הדרך ויעשה חנייה
בירושלים (פתחי, 104 ב) = סטה מן הדרך.

75. בערך 'יפה' מתעד י' כנעני את הצירוף מלשון עברית חדשה ללא
סימוכין.

76. וראה במילון כנעני "מכיכי רוח" 3x, ממקורות ספרותיים
אחרים.

77. ראה י' כנעני, עמ' 4688, ערך "פלם". השימוש בשם המופשט
לא נראה קשור ל'פלם': לח, רטוב. [אולי לפי תרגום איוב כח, ג: אבנין
מפולמן = אופל — ע"א]

4. תחום המשמעויות

הוראות חדשות לצורנים קיימים

1. פעלים

דרג (הפעיל, פ"ע) — החולות מדרגים והולכים (פתחי,

39 א, 58 ב) = ירד בהדרגה, בשיפוע.

משך (בינוני פעול) — סבורה הייתי שמוכה אני בעיני

(לופלין, 58 א) = אישה מושכת, שנמשכים אליה.

נהר (קל, פ"י) — סחונהר דברים כלפי מעלה (לפנים, 254

א) = אמר בשטף, הזרים⁷⁸.

עלק (פיעל) — ומעלק פניו ואומר הב הב (עיר, 449 ג) =

עיות, עיקם^{78א}.

רבץ (פועל) — חדרו של ר' ינאי מעוט היה, אבל מרובץ

בבני בעלי בתים חשובים (עיר, 671 ב) = רבים ישבו

ללמוד.

ממדינות הרינוס שהיו מרובצות בתורה ביראה

ובחסידות (עיר, 496 א) = היה שופע תורה; התורה

מופצת שם (בהשאלה)⁷⁹.

78. אצל י' פנעני מובאות מבניין קל כפועל עומד בלבד וכפ"י נמצא

רק ההפעיל, וראה "להנהיר לפנים דברים" (שירה, 189 ג) בצירוף פנ"ל.

78א. [בלא ספק פועל זה גזור מן "לעלוקה שתי בנות הב הב",

משלי ל, טו — ע"א].

79. בלשון חז"ל מצוי משורש זה "ריבץ תורה בישראל" (תמורה טז

ע"א ועוד). וכן 'הרביץ תורה' = הפיץ תורה לתלמידים, וראה עוד 'ריבץ

תינוקות לפניו" (בן מכיר, מסליחות לתענית אסתר).

רחב (הפעיל, פ"ע) — הסדק מרחיב והולך (לפנים, 229 א) = התרחב.

תלה (הפעיל או פיעל) — מתלה אני על רגליי ופונה והולך (לפנים, 104 ג) = נתלה (בהשאלה)⁸⁰.

2. שמות

ריבויץ — ועיניו הקטנות שריוות להן בתוך בתי-ריבויץ בנחת (לופלין, 183 ג) = מקום רביצה⁸¹.

שמטן — השמטים שמשתמטים מן המלחמה (לופלין, 90 א) = משתמט⁸².

תהלוכה — מפת מערכת המלחמה ותהלוכות הרכבות (לופלין, 115 ג) = סדר מהלך הרכבות⁸², אפסיק את תהלוכת הסיפור (שירה 352 ג) = מהלך.

נמצא במילונים ללא תיעוד:

סימנית — והיא פורעת לו בסימניות... וסימניות של גבורה שבכגדיהם (לופלין, 125 ג)⁸³ = מדליה.

80. בן-יהודה, עמ' 7768 ב, מביא "מתלה" (פיעל) בצירוף "מתלה בעקיבו", ואינו דומה לנ"ל. ועיין שם גם בהפעיל.

81. וראה לעיל, עמ' 89, בית ריבויץ.

82. אבן-שושן, עמ' 2725, רושם "שמטן" בהוראה של פושט-רגל.

82א. [אמנם נמצא אצל ר' אברהם אבן עזרא בהקדמה לפי' התורה,

הדרך הב': תהלוכות הלכנה. אבל אין זה מובא במשמעות זו במילונים — ע"א.]

83. י' פנעני, עמ' 4017, מציין את השם ללא שום תיעוד, ובהוראה

קרובה: קביעת סימן פלשהו. ואבן-שושן, עמ' 1792, מתעד את השם מן התלמוד, אך בהוראה שונה.

עשר (פועל) — פעמים מתושעים, פעמים מעושרים (עיר,
671 ב) = כפול עשרה.

מובא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
טכסס (פועל) — יפת מראה ומטוכססת בנימוסים (שירה,
213 ב) = ערוך ומסודר.

5. שונות

א. מיליות בתוספת צורני נטייה
אוי ואבוי — מדלג אני על כל אוי ואבוי של הזקן
(עיר, 411 ב).

אוי — אלו איות של גניחות (לפנים, 119 א).
איכה — ולא על שאר איכיו (מעצמי, 332 ג).
(מ)חמת — מחמת על המחמתיים הללו (לויבלין, 131 ב).
לא"י — וביציאתה תניח לא"י אושתי לא"י (שירה,
264 ב) = לירה ארץ-ישראלית.

ל"י — למשוך כמה ל"י מן הדולרים (לפנים, 84 ג) =
לירה ישראלית.
שלום — אמרה תמרה, שלומיים וחצי... (שירה, 91 ב).

נמצא במילון בתיעוד מש"י עגנון בלבד:
כך — על כל דבר כך וכך, מאותם הככים שאין בהם משום
זלזול (שירה, 332 א)⁸⁴.

84. ראה כנעני, עמ' 2107: ככין.

פיצה — מי מרום על ביצאותיה (לפנים, 224 סוף),

בביצאותיהם, ביצאותיו (שם, 227 ב).

מחזה — מרוב הפעמים שחזר על המחזאות נוטל כוחם

(שירה, 499 ב)⁸⁵.

מלצרות — יודעות הן המלצרות (לופלין, 96 ג),

מלצרות צעירות (שם, 106 ב), יש במלצרות

מה שאין במלצרים (שירה, 22 ג, 23 ב)⁸⁶.

סרדינות — תיבה של סרדינות... התעדן אהרן

בסרדינות (לופלין, 16 ב), גבינות וסרדינות

לסלט (שם, 19 ג, וראה שירה, 309 ג)⁸⁷.

רמאות — כל הפרות כולן רמאות הן (עיר, 296 א).

2. צורנים אחרים

הנה (נפעל) — אף אני ניהניתי ממנו (מעצמי, 245 אא),

מקצת מבני־העיר ניהנים (עיר, 512 ב; ושם 557 א),

לא די שהם ניהנים (לופלין, 42 א; ושם 67 א),

שניהנים כל העמים (מעצמי, 142 א; שם 211 ג,

ועוד)⁸⁸.

85. ומשתמש גם בריבוי הרגיל: מחזות (מעצמי, 46 ב).

86. ביחיד, שם (ראה למעלה): מלצרית, והריבוי: מלצריות.

87. 'י כנעני, עמ' 4155, רושם ערך: סרדינה (= כמו סרדין), ואף לכך

אין לו שום אסמכתא.

88. היו"ד שאחר הנו"ן יכולה להיות אם קריאה לסגול (לפי ההגייה

חזק (בינוני פועל) — המלחמה הייתה חזקת והולכת (עיר, 704 א), ויותר שאהבתם חזקת (עיר, 261 א), חזקת והולכת (שירה, 175 ב; לפנים, 87 ב; לובלין, 53 ג).

קמוטמט — כתוב הוא על נייר קמוטמט (שירה, 299 ב) = מקומט⁸⁹.

שקט (בינוני פועל) — היה לבושוקט (שירה, 30 א), במקום שוקט (לובלין, 135 בא2), שוקטה היא ריזלי (מעצמי, 155 א, גא2)⁹⁰.

תושבחות — ששומעים שירות ותושבחות מפה קדוש (מעצמי, 185 א), ספר תהילים שיש בו תהילות ותושבחות (שם, 209 ב)⁹¹ = תשבחות.

3. משקל קטילה תמורת קטילות
אריכת דברים (פתחי, 114 א).

הרגילה) או לחירק פדרך השלמים. הניקוד בחירק ידוע מן המסורת הבבלית של לשון חז"ל; עיין, למשל, א' פורת, לשון חכמים, ירושלים תרצ"ח, עמ' 54, 59: ניחלקו, ניהגים, הניחנקין.

89. אבן-שושן, 2359 ב, מביא: קמטמט (= קמט קטן).

90. צורת הבינוני "שוקט" (ולעיל: חזק) תמורת שקט מצויה בכתיב-יד של ספרות חז"ל. עד כה ידענו בשימוש ימינו רק בצירוף "שוקט על שמריו". וראה גם "עומלת היא הרבה... ולא לשם עצמה היא עומלת" (עיר, 660 ב), ובן-יהודה, עמ' 4564 ב, מתעד צורה זו מפסיק רבתי ומספרות ימי הביניים.

91. מקורה של הצורה בארמית: תושבחתא.

בדיחת־דעת (מעצמי, 256 ג) = עליזות⁹².
 מסירת־נפש (לובלין 100 א; לפנים, 162 א; מעצמי, 235 א,
 ב×2) = מסירות נפש.
 מתינה — בא ב מ ת י נ ה (שירה, 211 ג), ואמרה ב מ ת י נ ה
 (שם, 112 א)⁹³.
 שפיכת־דמים — לשם ש פ י כ ת ד מ י ם בלבד (לובלין, 71
 ב)⁹⁴.

92. וראה אבן־שושן, עמ' 185: "בדיחות הדעת".
 93. נמצא אחד בספרות חז"ל: "בא לו עשו במתינה" (בר"ר סז
 — עמ' 764).
 94. אבן־שושן מתעד על משקל "קטילה" (שפיכת דמים) מהמשנה
 אבות ה, ט; ואמנם כך הוא בדפוס, אך בכ"י קאופמן הגירסה: "ועל
 ש פ י כ ו ת ד מ י ם", וכן הוא בכ"י לו אף בע"ז ב, א. "ש פ י כ ו ת ד מ י ם" גם
 בתוספתא, כגון: פאה א, ב, ועיין במילון בן־יהודה, עמ' 2389, הערה 3.